

hire 1383, s. 425-428, 536-539; a.mlf., *Bedî'u'l-Kur'ân* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1392/1972, s. 164-165, 246-247; Şehâbeddin Mahmûd el-Halebî, *Hüsnü'l-tevessül* (nşr. Ekrem Osman Yûsuf), Bağdad 1980, s. 248; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, Kahire, ts. (Dârü'l-kütüb), VII, 131; Safiyyüddin el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-bedî'iyye* (nşr. Nesib Neşâvî), Dimaşk 1402/1982, s. 249; İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Fevâ'idü'l-müşevviķ ilâ 'ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire, ts. (Mektebetü'l-Mütenebbî), s. 211-213; İbn Hicce, *Hizânetü'l-edeb*, Kahire 1304, s. 415-416; Süyûtî, *Mu'terekü'l-akrân fi i'câzi'l-Kur'ân* (nşr. Ali M. el-Bicâvî), Kahire 1973, I, 404-405; Abdülganî b. İsmâil en-Nablusî, *Nefeħâtü'l-ezhâr*, Beyrut 1404/1984, s. 214-216; Sâmî ed-Dehhân, *Şerhu Dîvânî Şar'î'l-gavâni*, Dimaşk 1376/1957, s. 325; Celâleddin Hümâî, *Fünûn-ı Belâgat ve Şinâ'ât-ı Edebî*, Tahran 1363 hş., II, 292-293; Ahmed Matlûb, *Mu'cemü'l-muştalaha-ti'l-belâğiyye ve te'avvürühâ*, Bağdad 1406/1986, II, 348-351, 367-369, 434, 436, 444; Hüseyin Hatîbî, *Fenn-i Neşr der Edeb-i Fârsî*, Tahran 1375 hş., s. 239-240; Perîsâ Sencâbî, "Tensîk-ı Şifât", *DMBİ*, XVI, 221-222.



İSMAIL DURMUŞ

□ TÜRK EDEBİYATI. Türk edebiyatında tensik Fars edebiyatının etkisiyle "tensik-i sıfât" ve "siyâkatü'l-a'dâd" şeklinde de geçmektedir. Bu sanat için günümüzde "sürekli nitelme, kerteleme, tırmanma" gibi adlar teklif edilmiştir. Osmanlı belâgat literatüründe *Mutavvel Tercümesi*'nden itibaren *Teshilü'l-arûz ve'l-kavâfi ve'l-bedâyi'*, *Arûz-ı Türkî (Sanâyi-i Şi'riyye ve İlm-i Bedî')*, *Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî* ve *Mebânî'l-inşâ* gibi eserlerde yer alan tensik sanatı son eserde sanâyi-i ma'neviyye, diğerlerinde sanâyi-i lafziyye arasında zikredilmiştir. Bu farklılık, Kaya Bilgegil'in işaret ettiği gibi edâya sağladığı âhenk yönünden lafız sanatlarıyla, mânaya verdiği kuvvet yönünden mânâ sanatlarıyla irtibatlandırılmasından kaynaklanmış görünmektedir.

Cevdet Paşa'nın *Belâgat-ı Osmâniyye* ve Diyarbekirli Said Paşa'nın *Mizânü'l-edeb* adlı eserlerinde sanâyi-i lafziyye ve ma'neviyye arasında tensik konusu bulunmazken Reşid Paşa ve Muallim Nâci'nin eserlerinde tensike yer verilmiştir. Muallim Nâci irtikâî ve inhitâtî diye ikiye ayırdığı tensikî şöyle tanımlanmıştır: "Sıra ile zikrolunacak şeyleri aşağıdan yukarı yahut yukarıdan aşağı tertip üzere irad etmektir." Nâci tensik-i irtikâiye şu örneği vermiştir: "Esselâm ey emîr-i Âl-i resûl / Esselâm ey enîs-i cân-i Betûl // Esselâm ey nühüfte nûr-ı celî / Esselâm ey fûrûğ-ı kalb-i Alî // Esselâm ey şehîd-i gam-perver / Esselâm ey hafid-i peygamber." Muallim Nâci bu örnek için şu açıklamayı yapmaktadır: Şair Hz. Hüseyin'e önce "enîs-i

cân-ı Betûl", ardından "fûrûğ-ı kalb-i Alî", daha sonra "hafid-i peygamber" demek suretiyle onun değerini nesibiyle irtibatlandırarak gittikçe yükselen niteliklerle anıp selâmlamakta ve zihinlerde onun yerini daha da belirginleştirmektedir.

Recâizâde Mahmud Ekrem *Ta'lîm-i Edebiyyât*'ta konuya iki ayrı başlık altında temas etmiştir. Konuyu önce Batı retoriğinden hareketle ele almış, kaynağı olan Emile Lefranc'ın tanımını tercüme ederek "sâid" ve "hâbit" taksimiyle "tedrîc" başlığı altında vermiştir: "Bir nevi mecazdır ki onunla müellif hayalden hayale, fikirden fikre derece derece çıkararak veya inerek istediği noktaya vâsil olur." Recâizâde tedrîc-i sâide Abdülhak Hâmid'in şu cümlelerini örnek göstermiştir: "Târik b. Ziyâd nefer değil, serdar değil bir ordu idi, bir kale idi ... Târik b. Ziyâd ordu değil, kale değil bir iklim idi." Daha sonra "tensik-i sıfât" başlığıyla konuya tekrar temas etmiş, "Eşhas ve eşyadan birini tavsif için sıfât-ı mütevâliye irad etmektir" şeklinde bir tanım vermiştir. Ayrıca tekellüfsüz bir şekilde kullanılmasının gereği üzerinde önemle durduğu sıfatların tabiiilikten uzaklaşmadan sıralanması halinde makbul, sanat göstermek maksadıyla gelişigüzel ardarda sıralanmasının yersiz olacağını söylemiş ve şu örneği yazmıştır: "Hâsılı mehd-i insâniyyet, mescid-i aksâ-yı diyânet, evvelîn-i dershâne-yi hikmet, dârü'l-muallimîn-i ma'rifet, numûne-i umrân-ı medeniyyet, meşrik-i envâr-ı ma'delet olan Asya kıtası ..." Nâmîk Kemal'den aktarılan bu cümlede Asya kıtası insanlığın doğduğu yer olmaktan başlanıp medeniyet eserlerinin bulunduğu yer diye övülmüş, ardından adalet nurlarının ilk parladığı bir bölge olarak nitelendirilmiştir.

Muallim Nâci'nin tensik için yaptığı tanım Recâizâde'nin tedrîc için yaptığı tanımla örtüşmekte, ilkinin irtikâî-inhitâtî taksimi ikincisinin sâid-hâbit şeklindeki bölümlenmesiyle uyum göstermektedir. Eskilerin tensik veya tensik-i sıfât dedikleri sanatı Recâizâde doğrudan sıfat kullanımının dışındaki anlatımlar için tedrîc sözüyle karşılamaktadır. Kâzım Yetiş'in tedrîcin ilk defa *Ta'lîm-i Edebiyyât*'ta görüldüğünü söylemesi bu farklı anlayışa işaret sayılmalıdır. Bu durumda tensik-i sıfâtın aynı amaçla ve bilhassa sıfatların sıralanmasından ibaret bir farklılık söz konusudur. Türk Dil Kurumu'nun *Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü*'nde de (Ankara 1948, s. 65) tensik ve tedrîce iki ayrı sanat gibi ayrı başlıklar altında yer ve-

rilmiştir. Ancak Muallim Nâci ve Recâizâde'nin örnekleri incelendiğinde ifadelerde kullanılan kelimelerin sıfat veya isim olmasının çok önemli bir fark teşkil etmediği görülür. Her iki sanatta tanıtılan veya övülenlerin daha iyi anlatılması, zihinde en güzel biçimde canlandırılması gibi maksatlar öne çıkmaktadır. Bu iç içe giriş sanatın Arap edebiyatındaki değerlendirmesinden kaynaklanmaktadır.

Konuyu ele alan belâgatçıların verdiği tariflerden hareketle tensikî "bir varlık ya da kavramın okuyucu veya dinleyicinin zihninde yazı yahut sözle en güzel şekilde ifade edilerek canlandırılması amacıyla en uygun kelimeler ve özellikle sıfatlar seçilip âhenk ölçülerine göre en etkili biçimde gittikçe yükselen veya alçalan bir derecelendirme ile sıralanması suretiyle ifadeye kuvvet ve güzellik kazandırılması" diye tanımlamak mümkündür. Bunun en mükemmel örneklerinden biri Mehmed Âkif'in Çanakkale şehitlerine hitabında görülmektedir: "Sen ki İslâm'ı kuşatmış boğuyorken hüsrân / O demir çemberi göğsünde kırıp parçaladın / Sen ki rûhunla berâber gezer ecrâmı adın / Sen ki a'sâra gömülsen taşacaksın ... Heyhât / Sana gelmez bu ufuklar, seni almaz bu cihât ... / Ey şehid oğlu şehid, isteme benden makber / Sana âgûşunu açmış duruyor Peygamber." Türk edebiyatında tensikî klasik örneklerinden biri, Fuzûlî'nin *Hadikatü's-süedâ*'sında (s. 144) Hz. Hasan'ın ağzından annesi Fâtıma, babası Ali ve dedesi Hz. Muhammed muhatabı bir yahudiye tanıtılırken onların niteliklerinin en doğal biçimde ve en kolay anlaşılacak şekilde ifade eden sıfatların ardarda sıralandığı paragraftır. Nitekim Hz. Ali hakkındaki, "Vâlidim şîr-i yezdân, şâh-ı merdân, muhadid-i cihât-ı mekârim, muhter-i kavânin-i merâhim, musallî'l-kibleteyn, kurretü'l-ayn-ı seyyidü's-sekaleyn, reisü'l-evliyâ, enîsü'l-enbiyâ yani Aliyy-i Murtazâ" sözleri etkili bir ifadedir. Ganizâde Mehmed Nâdirî'nin Resûl-i Ekrem'in vasfında söylediği nâ'tındaki şu beyitler de bu sanatla ilgili örneklerin başında gelmektedir: "Medâr-i hilkat-i âlem bahâr-ı tiynet-i âdem / Süvâr-ı arsa-i târem emîr-i meclis-i gabrâ // Habîb-i hazret-i izzet tabîb-i illet ü zillet / Kefîl-i rahmet-i ümmet defîl-i cennetü'l-mevâ // Hatâ-püşende-i müznib atâ-bahşende-i tâib / Emân-i meşrik u mağrib emîn-i Yesrib ü Bathâ // Cenâb-ı Ahmed-i mürsel imâm-ı zümre-i kümmel / Mufasssâz-ı her mücmel rumûz-âmûz-ı her dâ-nâ."

TENSİK

BİBLİYOGRAFYA :

Muallim Nâci, *Lugat-ı Nâci*, İstanbul, ts., s. 288; a.m.f., *İstûlâhât-ı Edebiyye*, İstanbul 1307; s. 235-236; a.m.f., *Edebiyat Terimleri: İstûlâhât-ı Edebiyye* (haz. M. A. Yekta Saraç), İstanbul 1996, s. 164, 183-184; Fuzûlî, *Hadikatü's-süedâ* (haz. Şeyma Güngör), Ankara 1987, s. 144; Recâizâde Mahmud Ekrem, *Ta'lîm-i Edebiyyât*, İstanbul 1299, s. 321-323, 330-331; Ahmed Reşid [Rey], *Nazarîyyât-ı Edebiyye*, İstanbul 1328, I, 280-281; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri-Belâgat*, İstanbul 1989, s. 281-283; Kâzım Yetiş, *Talim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sahasına Getirdiği Yenilikler*, Ankara 1996, s. 295, 301-302; M. A. Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul 2000, s. 168-169.



MUSTAFA UZUN

TENÛH

(تنوخ)

**Câhiliye devrinde
müşterek şecereyi benimseyen
müttefik bazı Arap kabilelerinin
ortak adı.**

Tenûh kabileler birliğinin menşei, Arabistan'ın güneyindeki Tihâme bölgesinden doğusundaki Bahreyn'e göç eden ve zamanla diğer bölgelere yayılan Arap kabilelerine dayanmaktadır. *Ahbâru Tenûh ve ensâbühâ* adlı eserin müellifi Hişâm b. Muhammed el-Kelbî'den naklen Taberî'nin aktardığı rivayete göre Arap kabilelerinin güneyden kuzeye göçü sırasında Cehîme'nin iki önemli kolu Ezd ve Nimâre yanında Kudâa'dan Fehm b. Teymüllât'ın iki alt kolu Mâlik ve Amr; Haykâr, Gatafân, Zühr b. Hâris ve Subh b. Subeyh gibi küçük kabileler Bahreyn'de bir araya gelecek yerleşmeye karar vermiş, kendilerini "tenûh" (karar kılma, yerleşme) diye adlandırmış ve bu adla büyük bir kabile oldukları izlenimini verip diğer kabilelere karşı yardımlaşma ittifakı (hilf) kurmuşlardır. İttifakın üye kabilesi Teymüllât'tan Mâlik b. Züheyr'in, kız kardeşi Lemis'i Cezîme b. Mâlik (Cezîme el-Ebraş) el-Ezdi ile evlendirmesi sonucu Cezîme'nin liderliğindeki Ezd kabilesiyle birlikte Fehm kabilesinin Mâlik ve Amr kolları Tenûh'un müttefiki olmuş, böylece Tenûh adı farklı kollara mensup Arap kabileleri için müşterek bir nesep olarak kullanılmaya başlanmıştır (Taberî, I, 609-610). Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, Kudâa kabilesinin yayılması sırasında Teymüllât b. Esed b. Vebere, Benî Rufeyde ve Eş'arîler'den bir grubun Bahreyn'e göçünden bahseder ve ikamet yeri seçmek amacıyla kendisine başvurulana Zerkâ bint Züheyr adlı kâhinenin kehaneti ve karganın işareti gibi masalımsı karışık rivayetlere yer verir (*el-Eğânî*, XIII, 86-91).

Tenûh'un nesebinin Tenûh b. Mâlik b. Fehm b. Teymüllât b. Esed b. Vebere b. Sa'lebe b. Hulvân b. İlhâf (Hâfî) b. Kudâa b. Mâlik gibi tek bir kabileden geldiğini söyleyenler de vardır (Mes'ûdî, II, 106). İbn Hazm'ın Arap kabilelerinin kökeniyle ilgili, "Bütün Arap kabileleri tek bir ataya bağlanır, sadece Tenûh, Utuk ve Gassân hariç ... Tenûh üç kısımdan oluşur: Fehm; Kudâa, Aclân, Teymüllât ve diğerlerinin kollarından oluşan Nizâr; Kinde, Lahm, Cüzâm ve Abdülkays gibi pek çok Arap kabilesi mensuplarından meydana gelen Ahlâf" şeklindeki ifadeleri (*Cemhere*, s. 453, 461) Tenûh'un menşe ve terkihi konusunda rivayetlerdeki farklılık ve karışıklığın sebebini açıklamaktadır. İslâm tarihçileri ve coğrafyacıları farklı dönemlerde Tenûh'u Hîre, Hadr, Hama, Lazkiye ve Humus gibi bölgelerin sakinleri olarak zikreder (Bekrî, II, 578; III, 847, 1049; Yâkût, II, 80, 135, 206, 330 vd.).

Zamanla Irak'a doğru ilerleyip Fırat'ın batısında, Hîre ve Enbâr civarında yerleşen Tenûh'un bu dönemde Hîre şehrinin kurucusu Mâlik b. Fehm el-Ezdi (et-Tenûhî), kardeşi Amr b. Fehm el-Ezdi ve Cezîme el-Ebraş el-Ezdi gibi (Taberî, I, 612-613) üç meşhur hükümdarından bahsedilmektedir. Tenûhîler'in yaşadığı bölgeler, Cezîme'nin Tedmür Kraliçesi Zeyneb (Zebâ, Zenobia) tarafından öldürülmesinden sonra kız kardeşinin oğlu Amr b. Adî dolayısıyla Lahmîler'in hâkimiyetine geçti. Oturdıkları bölge sebebiyle "sınır Arapları" (Arabü'd-dâhiye) diye adlandırılan Tenûhîler, III-VII. (IX-XIII.) yüzyıllar arasında komşu Bizans ve Sâsânî imparatorlukları ile olduğu gibi Lahmî ve Gassânî krallıkları ile yakın ilişki içinde oldu, özellikle Bizans ve Sâsânîler arasında tampon vazifesi gördü. Sâsânîler'in ilk hükümdarı I. Erdeşir, Irak'ı ele geçirince onun idaresinde kalmak istemeyen Tenûhîler'in Kudâa kökenlileri Suriye'ye göç ederek oradaki Kudâalılar'la birleşti. Ancak bir kısmı Hîre'de kalıp Sâsânîler'le ve Lahmîler'le ilişkilerini devam ettirdi. Nitekim Sâsânî hükümdarının Suriye'ye gönderilmek üzere Lahmî Kralı Nu'mân'a verdiği iki süvari birliğinden Devser adlı zümre Tenûh'tan oluşuyordu (*a.g.e.*, II, 67; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, II, 138).

Bizans'ın nüfuzundaki Suriye bölgesine yerleşen diğer birçok Arap kabilesi gibi Tenûhîler de zamanla Hıristiyanlığı benimsedi. Lahmî Kralı Münzir döneminde Hîre'de Deyrhanne Manastırı'nı yaptıran Tenûh'un Sâtrî kolu gibi Irak'taki Tenûhîler arasında da bu din yayıldı (Bekrî, II, 578; Yâkût, II, 507). Nu'mân b. Amr b. Mâlik,

Amr b. Nu'mân ve Havârî b. Nu'mân adlı üç hükümdarıyla IV. (X.) yüzyılda Bizans'ın en yakın müttefikleri arasında yer alan Tenûhîler, daha sonraki asırlarda bu rollerini sırasıyla Selhîler'e ve Gassânîler'e kattıysa da müslümanların Suriye ve Irak fetihleri dönemine kadar Bizans'ın hıristiyan müttefiki olarak kaldı (Mes'ûdî, II, 106-107; Shahîd, *Bizantium and the Arabs*, s. 366-372, 427-432, 455; Avcı, s. 24). Nitekim Mûte Savaşı'na Ebû Sebere el-Gassânî kumandasındaki Bizans ordusunda Behrâ kabilesiyle birlikte katıldıkları gibi Hz. Peygamber'in Tebük Gazvesi sırasında kabul ettiği Herakleios'un elçisi de Tenûhîler'e mensuptu (*Müsned*, III, 441; İbn Asâkir, V, 15).

Fetihler döneminde Tenûhîler, Bizans'ın müttefiki olarak İslâm ordularına karşı savaşan kabileler arasında yer aldı. Tenûhîler, Dûmetülcendel'de (12/633) Behrâ, Kelb, Gassân ve Dacâimler'le; Hâlid b. Saîd'in Suriye seferi sırasında (13/634) Teymâ yakınlarındaki Zizâ'da Behrâ, Kelb, Selhî, Lahm, Cüzâm ve Gassânîler'le birleştilerse de mukavemet göstermeden dağıldılar ve İslâm'ı kabul ederek Hâlid'e katıldılar (Taberî, III, 378, 388-389). Yermük'te (15/636) Gassânîler'le beraber İslâm ordularıyla savaşan Tenûhîler, Humus'un fethinde (16/637) Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın ve Hâlid b. Velîd'in ordularına karşı Rebîalılar ve Bizans ordusuyla birleşmek istediler, ancak daha sonra dağıldılar. Tenûhîler, 17 (638) yılında Suriye'yi geri alma teşebbüsünde bulunan Herakleios'a katılmayı düşündülse de Hz. Ömer'in bir ordu göndermesi üzerine savaştan vazgeçtiler. Ağır bir hezimetle uğrayan Bizans ordusuna katılarak Gassân ve İyâd kabileleriyle beraber Herakleios'un yanında yer almaya çalışan Tenûhîler ise Antakya yakınlarındaki Bagrâs geçidinde Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın gönderdiği Meysere b. Mesrûk tarafından yenilgiye uğratıldılar (Belâzürî, s. 235; Yâkût, II, 80).

İslâmîyet'in ilk dönemlerinde kendileriyle cizye antlaşması yapılan hıristiyan Araplar arasında Tenûhîler de vardı. Hz. Ebû Bekir devrinde Hîre'yi fetheden (12/633) Hâlid b. Velîd oradaki Temîm, Tay ve Gassânîler'le birlikte Tenûhîler'den de cizye alıp halifeye gönderdi (Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, s. 101). Yermük Savaşı'nın ardından Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın Kinnesrîn, Halep ve civarını ele geçirmesi üzerine bölgedeki Tenûhîler'in bir kısmı İslâmîyet'i kabul etti, Selhî gibi Hıristiyanlık'ta kalanlar ise cizyeye bağlandı (16/637). Genellikle Emevî taraftarı diğer hıristiyan